

Svećenstvo i Crkva u dubrovačkim oporukama iz 1348. godine

Autor na temelju sačuvanih dubrovačkih oporuka iz 1348. analizira darovanja crkvenim institucijama i osobama. Pokušava pokazati da je Crna smrt prouzročila veliki strah za vlastitu dušu i njezin spas među svim Dubrovčanima, te izazvala neku vrst pojačane pobožnosti koja se reflektirala kroz oporučne legat

Ključne riječi: Crna smrt, kuga, oporuke, svećenstvo, Dubrovnik

Epidemija koja je zahvatila čitav europski kontinent polovicom 14. stoljeća, kao niti jedna bolest do tada, izuzetno se dojmila suvremenika i usjekla u kolektivno sjećanje Europljana tako snažno da je tijekom kasnijih stoljeća stvoren njezin slikovit sinonim – Crna smrt.¹ Zapisu suvremeni ovoj epidemiji svi odreda svjedoče o njejoj pogubnosti i strahotnosti. U historiografiji se uvriježeno drži da je epidemija svoj pogubni pohod Europom započela 1348. , iako je na europski kontinent vjerojatno stupila već krajem 1347. godine.²

Međutim, ako govorimo o ovoj epidemiji nikako se ne smije s uma smetnuti opći politički i gospodarski kontekst tog vremena. Već je kraj 13. stoljeća nagovijestio neke od pojava koje će obilježiti iduće stoljeće. Naime, bez obzira što je tijekom 13. stoljeća Europa napredovala u poljoprivredi, novčarstvu, obrtu i trgovini, te demografskom rastu, poljoprivreda je i dalje bila najzastupljenija gospodarska djelatnost srednjovjekovnih ljudi.³ Samim time, njihova svakodnevna egzistencija uvelike je ovisila o čudima prirode. Činjenica da su pojave gladi tijekom većeg dijela 13. stoljeća bile rjeđe,⁴ omogućila je Europi u tom razdoblju relativno stabilan demografski rast i gospodarski uspon.⁵

No, već u zadnjoj četvrti 13. stoljeća zapadna Europa našla se nekoliko puta pogođena klimatskim promjenama zahlađenja i tzv. “gladnim godinama”. U tom razdoblju urod ljetine je podbacio i time dodatno imunološki i zdravstveno oslabio ionako pothranjeno europsko stanovništvo. Izvori bilježe 1272., 1277., 1283. i 1292. kao godine gladi u Engleskoj.⁶ I srednja Europa ovih godina

- 1 Izvori bilježe ovu epidemiju pod terminom *pestis*, *pestilentia* ili još češće kao *mortalitas (magna)*, a katkad i *pestis atra*. Termin Crna smrt (*mors atra*) konstrukt je historiografije kasnijih stoljeća. O tome detaljnije vidi u: Philip ZIEGLER, *The Black Death*, (London: Penguin Books, 1998.), 18-19; *The Black Death*, ur. Rosemary HORROX (Manchester – New York: Manchester University Press, 1994.), 3-4.
- 2 O širenju epidemije *Crne smrti* prije dolaska u Europu vidjeti npr.: E. L. SKIP KNOX, “The Black Death – Origins of the Plague” (<http://history.boisestate.edu/westciv/plague/02.shtml> zadnji put gledano 19. rujna 2008.); Iqbal AKHTAR KHAN, “Plague: the dreadful visitation occupying the human mind for centuries” *Transactions of the Royal Society of Tropical Medicine and Hygiene* 98 (2004.): 273; Michael DOLLS, “Al-Manbijī’s Report of the Plague: A treatise on the Plague of 764-65 / 1362-64 in the Middle East” u: *The Black Death – The Impact of the Fourteenth-Century Plague*, ur. Daniel Willman (Binghamton, NY: Center for Medieval & Early Renaissance Studies, 1982.), 65-75; ZIEGLER, *The Black Death*, 13-14, 26; William H. MCNEILL, *Plagues and peoples* (Garden City: Anchor Press, 1976.), 162-165; Zlata BLAŽINA TOMIĆ, *Kacamorti i kuga: utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku* (Zagreb-Dubrovnik: HAZU, 2007.), 28-30; Ole J. BENEDICTOW, *The Black Death 1346-1353: The Complete History* (Woodbridge: The Boydell Press, 2004.), 35-67.
- 3 Denys HAY, *Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries* (London: Longman, 1980.), 14-15; N. J. G. POUNDS, *An Economic History of Medieval Europe* (New York: Longman, 1980.), 113-114.
- 4 Jacques LEGOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada* (Zagreb: Golden marketing, 1998.), 323.
- 5 POUNDS, *An Economic History*, 114.
- 6 Vidjeti npr.: Philip ZIEGLER, *The Black Death*, (London: Penguin Books, 1998.), 32; Mark BAILEY, “Per impetum maris: natural disaster and economic decline in eastern England, 1275-1350” u *Before the Black Death – Studies in the 'crisis' of the early fourteenth century*, ur. Bruce M.S. Campbell (Manchester i New York: Manchester University Press, 1991.), 184-208.

bilježi velike nestašice hrane. Godine 1277. “vladala je velika glad u Austriji, Iliriji i Koruškoj, takva glad te su ljudi jeli mačke, konje, pse i leševe”, a 1280. “vladala je velika nestašica svega, žita, mesa, ribe, sira, jaja ... i zato teška glad pogodi siromahe i mnogi jadnici umriješe od gladi”.⁷

Ove nestašice hrane bile su rezultat manjkavosti gospodarskih sustava koji su uvelike ovisili o klimatskim promjenama, tj. o poljoprivredi. Isprva malene klimatske mijene, u razdoblju iza 1200. godine do kraja stoljeća, značajno su se odrazile na gospodarski život zapadne Europe.⁸

Štoviše, klimatske promjene nastavile su se i tijekom 14. stoljeća, te danas prepoznajemo da je 14. stoljeće bilo početak tzv. *Malog ledenog doba* koje se protegnulo sve do početka 18. stoljeća.⁹ Ovakav razvoj prirodnih okolnosti neminovno je utjecao na onodobnu populaciju, jer jedna propala ljetina u osnovi je označavala barem još naredne dvije godine gladi. Već su 1303. te potom 1306.-1307. u pribaltičkom području bile godine neuobičajene hladnoće, tako da se je Baltičko more nekoliko puta smrznulo. Potom je 1315. bila gotovo u čitavoj Europi godina velikih kiša, koje su suvremenici uspoređivali s biblijskim potopom.¹⁰ Velik dio Europe ušao je time u razdoblje neimaštine. Nestašica uzrokovana velikim kišama i zahlađenjem produžila se sve do 1317. godine i prouzrokočila prave “epidemije gladi”. Historiografije zapadne Europe nazivaju ovo razdoblje *Velikom glađu* s početka 14. stoljeća.¹¹ Izvori govore da su u pojedinim regijama uslijed te velike gladi zabilježeni i slučajevi kanibalizma.¹²

Iako su se vremenske prilike već tijekom ljeta 1317. stabilizirale, stanovništvo Europe bilo je iscrpljeno i pothranjeno, a zalihe hrane i usjeva bile su sasvim potrošene. Demografska posljedica ove gladi u mnogim europskim mjestima bila je poražavajuća – Ypres u Francuskoj, primjerice, izgubio je petinu svog stanovništva.¹³ Mnoštvo ljudi nije umiralo samo od gladi nego je populacija zbog neuhranjenosti i iscrpljenosti organizma postala prijemčivija za raznolike bolesti poput upale pluća, bronhitisa, tuberkuloze i slično.¹⁴ Osim toga, cijena hrane – prije svega žitarica – znatno je porasla.¹⁵ Sve to onemogućavalo je onodobnim Europljanima da se relativno brzo oporave, pa je demografski rast ponovno uspostavljen tek oko 1325. godine.¹⁶ No, i nadalje je veliki udio stanovnika ostao znatno pothranjen. Osim toga, pojedine regije nastavile su i u sljedećim desetljećima osjećati čudljivost prirode – 1332. ponovo je u nekim regijama podbacila ljetina, a isto se dogodilo (posebice u Italiji) i u razdoblju između 1345. i 1348. godine.¹⁷

Razlozi pothranjenosti velikog broja stanovnika srednjovjekovne Europe ležali su u samim osnovama europskog napretka u razvijenom srednjem vijeku. Naime, čak i bez epidemija gladi

7 LEGOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, 323.

8 B. H. SLICHER VAN BATH, *Storia agraria dell'Europa occidentale (500-1850)* (Torino: Einaudi, 21972), 14.

9 Vidjeti npr.: Barbara W. TUCHMAN, *A Distant Mirror – The Calamitous 14th Century* (New York: Ballantine books, 1979.), 24; Lopez, *Rođenje Evrope*, 347-349; E. L. SKIP KNOX, “The Black Death – Historical Timing of the Plague” (<http://history.boisestate.edu/westciv/plague/21.shtml> zadnji put gledano 20. studenog 2008..).

10 TUCHMAN, *A Distant Mirror*, 24-25.

11 Usporediti: B. H. SLICHER VAN BATH, *Storia agraria dell'Europa occidentale (500-1850)* (Torino: Einaudi, 21972), 166-177; N. J. G. POUNDS, *An Economic History of Medieval Europe* (New York: Longman, 31980.), 134-137; LOPEZ, *Rođenje Evrope*, 345. Vidi i: Lynn Harry NELSON, “The Great Famine (1315-1317)”; Henri PIRENNE, *Privredna povijest evropskog zapada u srednjem vijeku* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1958.), 159-160.

12 NELSON, “The Great Famine (1315-1317)”.

13 LOPEZ, *Rođenje Evrope*, 345.

14 NELSON, “The Great Famine (1315-1317)”.

15 O tome vidjeti npr.: BATH, *Storia agraria*, 172-175; POUNDS, *An Economic History*, 215-217 i 479.

16 NELSON, “The Great Famine (1315-1317)”.

17 ZIEGLER, *The Black Death*, 32-33.

prosječan srednjovjekovni stanovnik Europe loše se je hranio.¹⁸ Iako onodobne kuharice odražavaju raznolikost hrane i obilje začina, svakodnevna prehrana je bila jednolična, a sastojala se ponajviše od različitih vrsta kaša – pripremljenih od prosa, ječma i drugih sličnih žitarica.¹⁹ Stoga ne čudi da je u svakodnevnom životu mit o gozbi i zemlji *Dembeliji* postao opće mjesto kulture / folklora gotovo svih naroda srednjovjekovne Europe.²⁰ Jednostavno rečeno, Europa je bila prenapučena, s obzirom na tadašnju tehnologiju proizvodnje hrane.

Iako, apsolutno gledajući, europski kontinent nije bio prenapučen, te su postojali nenaseljeni i neiskorišteni predjeli, ipak je Europa u ovom razdoblju doživjela svoj demografski limit. Naime, iako je u 14. stoljeću još dosta europskog zemljišta bilo neiskorišteno u poljoprivredne svrhe način onodobnog života i tehnologija proizvodnje nisu dopuštali iskorištenje sve zemlje za proizvodnju hrane. Srednjovjekovna naselja nalazila su se većinom na uzvisinama, kako bi lakše bila branjena u slučaju opasnosti. Jednako tako, poljoprivredno iskoristiva zemlja velikim se dijelom nije nalazila u samim dolinama, jer su ove vrlo često bile močvarne i kao takve izvor malarične ili kakve druge zaraze. Melioracija i sustavi navodnjavanja uglavnom nisu bili poznati, tako da su ove prirodne i tehnološke datosti uvelike ograničavale iskoristivost zemlje za obradu.²¹ Osim toga, već krajem 13. stoljeća prosječan je seljak / poljoprivrednik uvelike ovisio o bankarskim ili nekim drugim novčanim posudbama, te je i taj čimbenik ograničavao mobilnost seljaštva, a time i mogućnost poljoprivrednog iskorištavanja zemljišta daleko od bankarskih centara.²²

Međutim, već 40-ih godina 14. stoljeća i novčarski centri Italije i Francuske doživljavaju stravične bankrote.²³ Ti bankroti nisu bili u uskoj vezi s prirodnim katastrofama, ali su u svakom slučaju otežali gospodarsku situaciju i uvelike onemogućili brži gospodarski oporavak onovremene Europe.

Stoga se čini da su srednjovjekovna gospodarstva s obzirom na onodobnu tehnologiju proizvodnje hrane upravo krajem 13. i tijekom 14. stoljeća zapala u tzv. *Malthusovu petlju*.²⁴ Naime, ukoliko se pogleda onovremena tehnologija proizvodnje i istovremeno rastuća populacija neminovno je bilo da će takva ekspanzija prije ili kasnije doći do svojeg maksimuma. Rast je mogao trajati samo dok su postojali uvjeti za takvo širenje. Drugim riječima, dok je bilo prostora za izgradnju novih naselja i slobodne zemlje za uzgoj hrane, postojali su i uvjeti za rast broja stanovnika. Međutim, taj porast broja stanovnika nije bio praćen adekvatnim tehnološkim razvojem u smislu poboljšanja proizvodnje u

18 O prehrani vidjeti: LEGOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, 316-323; Massimo MONTANARI, *Alimentazione e cultura nel Medioevo* (Bari: Laterza, 1989.), passim; Massimo MONTANARI, *La fame e l'abbondanza – Storia dell'alimentazione in Europa* (Bari: Laterza, 1997.), passim.

19 MONTANARI, *La fame e l'abbondanza*, 73; MONTANARI, *Alimentazione e cultura*, 130.

20 LEGOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, 316-317; MONTANARI, *La fame e l'abbondanza*, 71-76.

21 O tome vidi npr.: ZIEGLER, *The Black Death*, 31-32. O utjecaju klimatskih promjena na izmještanje srednjovjekovnih naselja iz dolina na uzvisine vidjeti npr.: Teresa Dunin-Wasowicz, "Climate as a Factor Affecting the Human Environment in the Middle Ages," *Journal of European Economic History* 3/4 (1975.): 693-695 i 698.

22 ZIEGLER, *The Black Death*, 31-32.

23 O tome vidjeti: POUNDS, *An Economic History*, 412; Le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, 136.

24 Gospodarsko-politički, a u nekim aspektima i demografski, traktat Thomasa Malthusa iz 1798. i danas uvelike utječe na jedan broj istraživača društva. U tom traktatu Malthus je iznio osnovne sastavnice društvenih zajednica te čimbenike koji utječu na njihov razvoj kroz povijest. O tome vidi: Thomas MALTHUS, *An Essay on the Principle of Population* u <http://www.ac.wvu.edu/~stephan/malthus/malthus.0.html> i dalje (posljednji put mijenjano 10. kolovoza 1997.). Web izdanje učinjeno prema: Thomas MALTHUS, *An Essay on the Principle of Population* (London: Printed for J. Johnson in St. Paul's church-yard, 1798.). Njegova idejna rješenja neki su povjesničari više ili manje uspješno ugradili u objašnjenje tzv. krize 14. stoljeća. Vidjeti i: Rinaldo COMBA, "Il rilevamento demografico: prima e dopo la peste nera" u *La peste nera: Dati di una realtà ed elementi di una interpretazione – Ati del XXX Convegno storico internazionale* održanog u Todi, 10.-13. listopada 1993., ur. Enrico Menestò (Spoleto: Centro Italiano di studi sull'alto medioevo, 1994.), 159-164.

poljoprivredi, niti odgovarajućim ulaganjem u zemlju. Naravno, u svim europskim regijama nije došlo do jednakog gospodarskog zastoja. Tako primjerice u zemljama srednje i istočne Europe iskoristivost poljoprivrednog zemljišta nije bila na istoj razini, jednako kao što to nije bio slučaj ni glede gustoće naseljenosti.²⁵

U sklopu takvih razmišljanja epidemija kuge s polovice 14. stoljeća, ma koliko strašna, bila je čimbenik koji je omogućio daljnji društveni i gospodarski razvoj Europe, koja se tada našla u “začaranom krugu” i nekoj vrsti ravnovjesja između populacijskog maksimuma i tadašnje tehnologije proizvodnje. Međutim, valja istaknuti da tzv. Malthusovu petlju treba uzimati s oprezom jer nisu sve europske regije imale jednak i ujednačen gospodarski i društveni razvoj, tako da se u nekima od njih već od kraja 13. stoljeća može uočiti stanovito opadanje broja stanovnika.²⁶

Na društvene i gospodarske procese čitavog srednjeg vijeka nesumnjivo su utjecala i politička gibanja. Stoga ne treba zaboraviti da je upravo 14. stoljeće na europskom zapadu uvelike obilježeno turbulentnim političkim zbivanjima. Već u posljednjoj trećini 13. stoljeća izbija niz gradskih nemira i pobuna, koji će na području današnje Belgije 1302. poprimiti karakteristike općeg ustanka.²⁷ Ovakve pobune praćene su gospodarskim slabljenjem i zastojem, koji se najviše očitovao kroz devalvaciju novca.

U francuskom kraljevstvu devalvacija novca bila je u uskoj svezi upravo s društvenim nemirima, koji su rezultirali reorganizacijom središnje kraljevske vlasti pod Filipom IV. Lijepim. Ova reorganizacija zahtijevala je golema novčana sredstva, pa je kralj nametao poreze i Crkvi, što ga je u konačnici dovelo u sukob s papom Bonifacijem VIII. Sukob koji je izbio bio je toliko oštar da je na kraju Filip IV. zaslužnjio papu i izmjestio mu sjedište iz Rima u Avignon (1309.), gdje je papa postao poslušnik u rukama francuskog kralja. Povrh svega, francuski je kralj ovu situaciju kontrole nad papinstvom iskoristio tako da se uskoro uz podršku pape okomio na templarski red, kojemu je francuska kruna bila dužna veliku svotu novca. Optuživši ih za herezu francuski kralj je 1314. ishodio njihovo ukinuće, a sva je templarska dobra pridružio kraljevskoj riznici.²⁸ Ovakav ishod rezultirao je između ostaloga i moralnim padom Crkve, što je donekle uzdrimalo i moralne stavove tadašnjeg kršćanstva.

No osim toga moralnog pada, kršćanski svijet je početkom 14. stoljeća zahvatilo nekoliko velikih ratnih sukoba. Među najznačajnijim ratnim sukobima ovog razdoblja svakako treba navesti tzv. Stogodišnji rat između Engleske i Francuske, koji je baš u vrijeme pred epidemiju dobio novi zamah, a ratna sreća prešla na stranu Engleza.²⁹ No, i u drugim europskim regijama ratna zbivanja obilježavala su drugu polovicu 13. i prvu polovicu 14. stoljeća. Tako je sredozemni prostor bio uvelike obilježen sukobom između Venecije i Genove – dvaju gradova koji su se borili za trgovačku supremaciju na Sredozemlju. Istodobno, na istoku sredozemnog bazena Bizant je vodio ogorčenu borbu s Osmanlijama, čija ratna moć upravo početkom 14. stoljeća doživljava jedan od svojih uspona – oko 1300. godine Osmanlije su zauzele čitav maloazijski prostor.³⁰ Niti prostor balkanskih država početkom 14. stoljeća nije pošteđen od ratnih sukoba: u ugarsko-hrvatskom kraljevstvu vodi se

25 O tome vidjeti detaljnije npr.: POUNDS, *An Economic History*, 113-114, 122, 145-150; ZIEGLER, *The Black Death*, 33-35.

26 O tome vidjeti detaljnije npr.: David HERLIHY, “Population, plague and social change in rural Pistoia 1201-1430,” *Economic History Review* 18 (1965.): 225-244.

27 LEGOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, 136. Za hrvatske prilike vidjeti npr.: Tomislav RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje* (Zagreb: Školska knjiga, 1997.), 188-202 i 213-215; *Povijest Hrvata – srednji vijek* (Zagreb: Školska knjiga, 2003.), 284-285.

28 O tome vidi više u: TUCHMAN, *A Distant Mirror*, 25-31 i 42-44.

29 O Stogodišnjem ratu vidi npr.: TUCHMAN, *A Distant Mirror*, 70-91.

30 Vidjeti npr.: Denys HEY, *Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries* (London: Longman, 1980.), 165-171 i 253-258; Georgije Ostrogorski, *Istorija Vizantije* (Beograd: Prosveta, 1947.), 246-247.

prijestolonasljedna borba između pristaša kuće Arpadovića i pristaša napuljskih Anžuvina. Ratovanja će se nastaviti i tijekom prve polovice 14. stoljeća kada će se novouspostavljena dinastija Anžuvina uplesti u prijestolonasljedne borbe u Napuljskom Kraljevstvu, te istodobno zaratiti i s Venecijom.³¹ U te borbe uključit će se i bosanski ban Kotromanić, ali i srpski kralj (a kasnije i car) Stefan Dušan.³² Tako je Europa 1348. godinu dočekala opterećena s nekoliko ratnih sukoba. Dvojica padovanskih kroničara Guglielmo i Albrigo Cortuio sumirali su tu situaciju:

*Sada je (1348.) čitav kršćanski svijet bio upleten u pet ratova: Smirna je ratovala protiv Turaka, engleski kralj protiv Francuske, onaj ugarski ratovao je u Apuliji, češki kralj i izabrani rimski car protiv Bavarske, a rimski tribun bijaše u bijegu prema Apuliji – progonjen od patricija. Sve u svemu, čovječanstvo je zbog toga kažnjeno i znalo se da se božanski naum ne može promijeniti jer čovjek je nanovo upoznao Božji gnjev.*³³

Upravo je takav stav – strah od Božeg gnjeva – uvelike obilježio shvaćanja suvremenika jer mnogi su smatrali da je epidemija kazna za prevelike grijehe čovječanstva. Iako su objašnjenja "tražena" na različite načine takvog stava nisu se mogli "osloboditi" niti najviši intelektualni krugovi srednjovjekovne Europe. O tome zorno svjedoči i i sljedeći primjer. Naime, kad je kuga u ljeto 1348. došla do Francuske, francuski kralj Filip VI. Valois odmah je zahtijevao znanstveno objašnjenje nastalih događaja. Odgovor je bio utoliko potrebniji, jer je Edvard III. engleski kralj – pretendent na francusko prijestolje – "pustio glasine" da je francuski kralj svojim raskalašenim životom uzrokovao Božji gnjev, tj. kugu.³⁴ No, odgovori koje su ponudili poznati i priznati pariški liječnici i profesori više su sličili na astrološka predviđanja nego na konkretno objašnjenje, te brojni historiografski naslovi, kao i povjesničari medicine, navode upravo te primjere da bi ocrtali potpunu nemoć medicine pred epidemijom koja nije birala žrtve. Kao razlog nastanka epidemije navedena je u prvom redu konjunkcija planeta Saturna, Jupitera i Marsa u kući Vodenjaka. Takvo gibanje nebeskih tijela izazvalo je, prema njihovom mišljenju, opoziciju Sunca spram vode u Indijskom oceanu, što je dovelo do velikih isparavanja, zatrovanja vode i ugibanja podvodnog svijeta. Ta zatrovana voda, potom, stvorila je i otrovne oblake koji su se raširili svijetom te tako izazvali epidemiju.³⁵

Imajući sve to na umu, prosječnom čovjeku činilo se da uistinu ništa ne može učiniti, jer su epidemija i pomor bili dio "Božanskog nauma". Apatično stanje duha koje je zahvatilo većinu suvremenika, vrlo lijepo ilustriraju riječi veroneškog notara Guglielmo de Pastrenga:

*Ako me pitaš što radim: ono što čine svi ljudi; patim ... Koliko je još nade u meni? Niti trunke ... Kamo smjeram? Smrti, sigurnom i brzom stazom. Kakvoga stanja duha? Ustreptalog i spremnog da se oslobodi ovog bolnog zatvora. Tko su moji supatnici? Ljudski rod. Što nam je konačnica? Grob ...*³⁶

31 Vidjeti npr.: RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 73-80.

32 O tome vidjeti npr.: Mladen ANČIĆ, "Doba nesporazuma (1345.-1366.)" u *Putanja klatna: Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću* (Zadar-Mostar: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru i Ziral, 1997.), 139-173.

33 *Allora (1348) il mondo della cristianità era implicato in ben cinque guerre: Smirne contro i turchi, il re inglese contro la Francia, quello unghrese in Puglia, il re di Boemia, nonché eletto imperatore romano, contro la Baviera e il tribuno romano in fuga verso la Puglia, inseguito dai partizi. Il genere umano era così colpito e sapeva di non poter cambiare nulla di ciò che Dio faceva perché l'uomo imparasse di nuovo il timor di Dio.* Vidjeti: Klaus BERGDOLT, *La peste nera e la fine del medioevo* (Monferrato: Edizioni Piemme Pocket, 2002.), 43-44.

34 O tome detaljnije vidjeti npr.: ZIEGLER, *The Black Death*, 64.

35 O tome detaljnije vidjeti npr.: ZIEGLER, *The Black Death*, 38, 68-73; Geoffrey MARKS, "Medieval Medicine's Response to the Black Death" u *The Black Death*, ur. Don Nardo (San Diego: Greenhaven Press, 1999.), 57-64; BLAŽINA-TOMIĆ, *Utjecaj javnih*, 30.

36 *Se mi domandi che faccia: quello che fanno tutti gli uomini; soffro Quale speranza è in me? Nessuna di quiete*

O užasu koji je zahvatio svakoga svjedoči i vjerojatno najpoznatiji pjesnik epohe – Francesco Petracca, koji se tih nesretnih dana našao u Avignonu. Zgrožen slikama koje ga okružuju bio je uvjeren da budući naraštaji neće moći vjerovati onome što je on proživljavao.³⁷ Ono što je zapisao u pismu samome sebi (*Ad se ipsum*) još je jedna percepcija bezizgledne stvarnosti:

*Ajme kakva patnja? ... leti vrijeme koje iscertava smak svijeta, vidim umiru predamnom mladi i stari u gomilama i nigdje nema sigurnog utočišta; na cijelom svijetu nema mirne luke, ne pojavljuje se nikakva nada za željenim spasom ... Mislím o posljednjem času života; i prisiljen sam sjetiti se svoje nesreće, prizivam u sjećanja mnoge drage prijatelje sada izgubljene ... priznajem: i osjećam prisutnost nikad bliže smrti. Niti more, niti zemlja, niti skrivene planinske špilje ne ukazuju mi gdje bi mogao bježeći sakriti se; jer smrt, čija sila provaljuje u nesigurna skrovišta, pobjeđuje sve.*³⁸

Ovakav beznadan stav ne treba čuditi, jer ni onodobna “znanstvena” razjašnjenja nisu mogla pružiti utjehu ni spas masama koje su svuda oko sebe nailazile na iste prizore patnje i neumitne smrti. U takvoj konstelaciji događaja ne treba iznenađivati ni bizarno ponašanje pojedinaca, koji su bolesti prkosili prepuštajući se raznolikim putenim užicima ili pak pronalazili uzroke tim strahotama u ksenofobnim strahovima.³⁹

Svjedočanstva s istočno-jadranske obale ne odudaraju od ovog obrasca. Vjerojatno ponajbolje poznati su fragmentarni zapisi splitskog kroničara Kuteja. Njegov slikovit opis strahotnosti epidemije i svih popratnih pojava uistinu se današnjem čitatelju može učiniti pretjeranim i fantastičnim.⁴⁰ No, valja imati na umu da do tada u svijesti ondašnjih ljudi takav pomor nije bio zabilježen, te se mnogima činilo da smak svijeta nije daleko. U tom kontekstu Kutejeve riječi samo su još jedno viđenje kolektivnog straha koji je pogodio Europu:

*Jao boli, koji bi duhovi ili koji jezici ljudi mogli izraziti i izložiti tako strašne i vrlo jadne i vrlo nesretne dane zla, koji su se prije i poslije nadolaska razuzdanog pomora izvorne pošasti ljudskom rodu za kratko vrijeme dogodili zbog mnogih i različitih zločina ljudi, koje su počinili protiv Boga. U ono je vrijeme bio zaražen zrak i postao mračan i taman, i mnogi su dijelovi svijeta bili zaraženi smrtonosnom pošasnom bolešću.*⁴¹

I dubrovačka 1348. bila je ispunjena strahom od sigurne, ali prebrze, smrti. Dubrovački narativni izvori jasno svjedoče potpuno identičan mentalni sklop prestravljenosti pred nepoznati. Naime, uvodno poglavlje (*proemium*) treće knjige arhivske serije *Opera pia*⁴² jasno govori:

Dove mi dirigo? Alla morte, per cammino certo, e in fretta. Con quale disposizione d'animo? Intrepido, e pronto a essere liberato da questo doloroso carcere. Quali i miei compagni? Il genere umano. Quale la meta? Il sepolcro ... (BERGDOLT, *La peste nera*, 152). Prijevod: G.R.

37 Vidi: ZIEGLER, *The Black Death*, 45.

38 *Ahimè che soffro? ... fuga il tempo che segna il dissolversi del mondo, vedo morire attorno a me giovani e vecchi a schiere, e in nessun luogo si apre un refugio sicuro; in tutto l'universo non si apre un porto tranquillo, non si schiude speranza alcuna della desiderata salvezza.... Penso all'ultima ora della vita; e costretto a ricordare le mie sventure, richiamo alla mente i tanti cari amici perduti ... lo confesso: e sento l'insidia della morte ormai vicina. Né mare, né terra né oscure caverne di monti mi mostrano dove potrei nascondermi fuggendo; poiché tutto vince la morte, che d'impeto irrompe nei malsicuri nascondigli*” (BERGDOLT, *La peste nera*, 153-154). Prijevod: G.R.

39 Za primjere vidjeti npr.: HORROX, *The Black Death*, 58, 207-226; BOCCACCIO, *Dekameron*, 12.

40 Vrlo sličan Kutejevu opisu jest opis kuge u papinskom Avignonu sačuvan u Kratkoj kronici nepoznatog flamanskog klerika. (HORROX, *The Black Death*, 41-42).

41 *A Cutheis Tabula*, 192.

42 Arhivska serija *Opera pia*, s. 92, koja se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku, sadrži bilješke o izvršenjima oporuka

... Ovo se zbi godine Gospodnje MCCCXLVIII. Naš gospodin Bog poslao je strašni sud i nečuvenu u čitavom svijetu pošast na kršćane, kao i na pogane ...

Jednak stav može se iščitati i iz tzv. Anonime kronike, gdje nepoznati autor, iznoseći mišljenje tipično za srednji vijek, navodi da to nije bila kuga nego gnjev Božji (*Non fu peste, ma ira di Dio*).⁴³ Štoviše, misli da je gradnja crkve Sv. Vlaha bila u nekoj svezi s epidemijom (*per devotione, hanno fabricato chiesa di S.to Blasio, nostro confalone*), jer je upravo patron grad više puta spasio od različitih nevolja (*lui fu nostro governatore, reparator dela maligna generation Venetiana*).⁴⁴

O gradnji crkve i patronu grada govori se i u Ragnininoj kronici, upravo u kontekstu kužne epidemije. Dakle, Ragnina pripovijeda da je bolest tako pogodila grad da nitko nije ozdravljao. Nemoćni građani na kraju su zazvali ime i pomoć Sv. Vlaha, pa je patron grada na kraju intervenirao i oslobodio grad ove morije.⁴⁵

Iako valja dvojiti o povezanosti gradnje crkve patronu grada s povlačenjem epidemije iz grada, ono u što ne treba sumnjati jest strava koju je epidemija prouzročila u umovima suvremenika.⁴⁶ Taj strah posredno se može iščitati i sa stranica sačuvanih oporuka iz razdoblja kada je Gradom harala Crna smrt. Iako većina sačuvanih oporuka formom ne odudara od uobičajenih obrazaca sastavljana takve vrste isprave, ipak se u jednom dijelu može naslutiti hitnja i strah oporučitelja. Naime, već na prvi pogled jedan dio oporuka odudara od ostalih, jer im nedostaje datum zapisivanja (i izvršavanja).⁴⁷ Čini se da se nedostatak datacije u ovim oporukama može objasniti samo silnom hitnjom oporučitelja i onog tko je oporuku zapisivao.⁴⁸ Jednako tako, spomenuti nedostatak upozorava i na činjenicu da mnoge oporuke nisu pisali stručni ljudi, odnosno notari, nego pismeni ljudi koji nisu poznavali pravila sastavljanja notarskih instrumenata.

koja su bila povjerena tezaurarijima / rizničarima Sv. Marije. Treći svezak te serije dijelom obuhvaća i oporuke oporučitelja koji su preminuli tijekom epidemije 1348./49. Dalje: *Opera pia*.

43 Anonim, 39.

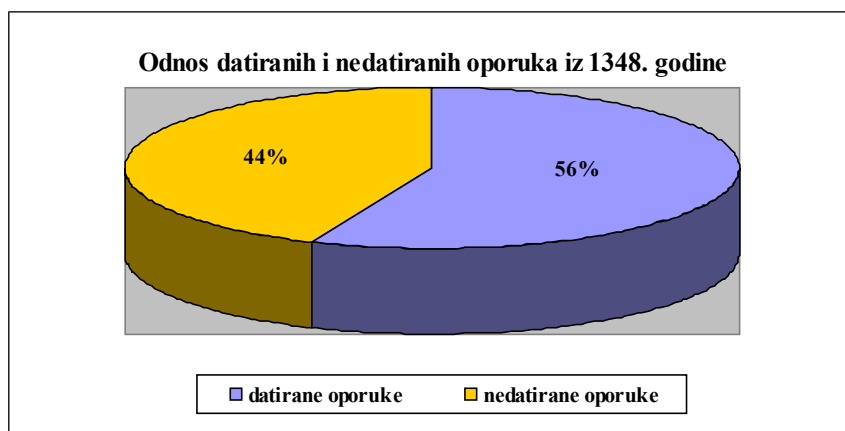
44 Anonim, 39.

45 *La causa (era), che non si sapeva guardare; alla fine, invocato el nome et ajuto de beato Blasio, furono subito liberati. Per la qual cosa la Signoria per devotion ordinaron fabricar la ecclesia in nome et honore di santo Blasio, martire et protector di Ragusa, in piazza; dove prima era chiesa piccola, fatta in el tempo della guerra de Venetiani...* [dalje slijedi identičan niz informacija kao i u Anonima]. Ragnina, 228. Ipak, uzrok bolesti Ragnina je vidio u puno prozaičnijem svjetlu nego što to čini Anonim. I Ragninina slika uzročnika epidemije uvelike se poklapa sa stereotipima njegova vremena. Poput mnogih svojih suvremenika smatrao je da su Židovi krivci za toliku smrtnost svijeta. *La causa di questa gran mortalità molti dubitavano in alcuna parte, che li Giudei havesseno avvenenato il mondo...* Ragnina, 227. Za primjere diljem Europe vidjeti npr.: BERGDOLT, *La peste nera*, 184-227; Barbara W. TUCHMAN, "The Black Death Blamed on the Jews" u *The Black Death*, ur. Don Nardo (San Diego: Greenhaven Press, 1999.), 81-89.

46 O tome vidjeti: Gordan RAVANČIĆ, "Calendarium pestis Ragusinum A.D. MCXLVIII" *Hrvatska misao – časopis za umjetnost i znanost* 4/45(32) (2007.): 96.

47 Omjer apsolutnih brojeva za ovaj grafikon iznosi 175 / 136. Grafikon je načinjen na osnovu podataka iz arhivske serije Testamenta notariae. Vidjeti npr.: TN, 10-1, sv. 5, fol. 36, 37, 38', 39, 42-43, 49, 52, 70, 84', 90'-93, 94, 96-96', 101', 104, 104', 106', 114', 115, 116, 119, 122, 122', 123', 125'-126, 127, 127', 128-129, 130.

48 Silnu hitnju zapisivača oporuka odaje i činjenica da je velik broj oporuka bez puno razumijevanja prepisivan u registar, te se može uočiti velik broj prepisivačkih pogrešaka i nedosljednosti u pisanju.



Velika žurba oporučitelja ponegdje se može naslutiti i iz sadržaja oporuke. U nekima od njih oporučitelji kao da su u što manje riječi htjeli sažeti svoju posljednju volju i “izmiriti račune” s ovim svijetom:

*In nomine Christi amen. Ego Çura fila de Matia de Duçi cum bona memoria faço meo testamento a dir ço uello (!) sie dela mia parte yo li daço dela via supra la via fina la muntagna la vigna cum tuta la cora (!) lo remaso ali mii fioli si quei apregano tutili mei debiti. Pitropo sie Daçoe alo so generu (!) si li mii filoli murin sera (!) ogra chosa si si dea per anima. Guarenti so questi: Maltenu Glauunit, Maroe Belosic, Mina Iurchouich.*⁴⁹

Iako bi se moglo pomisliti da je dužina ovih oporuka ovisila o količini onoga što je oporučitelj imao za ostaviti, mislim da ipak nije bilo tako, nego da se kroz kratkoću ovih oporuka većinom ogleda silna užurbanost oporučitelja. Naime, neki od oporučitelja zasigurno su bili imućne osobe, no bez obzira na tu činjenicu, njihove oporuke su bile izuzetno sažete. Tako, primjerice, kćerka Nikole de Mençe svojom oporukom kratko izriče da sav svoj imetak ostavlja svome bratu Maroju:

Anno M^oCCC^oXLVIII die XXI de março

*Io Lena filia de Nichola de Mençe faço mio primo et ultimo testamento; vollo che Maroe mio frar abia hogna raxon et parte che ava (!) a procreari del pare e dela mare et sia hogni cosa suo et nisun altro no li possa far questio; et per dar pro anima mea sia in voluntade de Maroe mio frar; per deçima et per primiçia perperi III. Ego presbiter Llaurençius (!) sum testes (!). Ego Pale di Pischurar sum testes (!).*⁵⁰

Jednako tako, zlatar Radoslav u svojoj oporuci ostavlja sve svojoj ženi. Jedino što izvan toga navodi jesu desetina, vlastiti dugovi i dugovi onih koji su njemu dugovali:

Io Radoslavo orese faço meo testamento con sana et bona mente mia. Item lago per decima et primica grossi III. Io Radoslavo romasi a dare a Sime piliçer fata omni rasone perperi CXVI et elo ave de mi tante cose chi fo stimade yperperi LV con quiste cose che

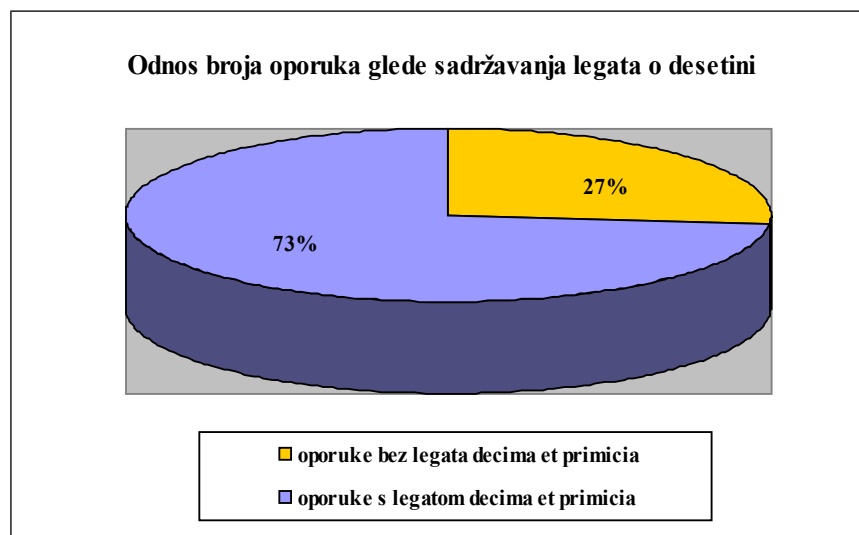
49 “U ime Krista amen. Ja Çura kćer Matije de Duçi pri zdravoj pameti činim svoju oporuku i velim da ono što je moje od vinograda do ceste i preko ceste sve do brda dajem svojim sinovima koji će preuzeti sve moje dugove. Pitrop neka je Daçoe ili njegov rođak; ako moji sinovi umru neka sve ide za dušu. Svjedoci su ovi: Malten Glavunit, Maroje Belosić, Mina Jurković.” TN, 10-1, sv. 5, fol. 39.

50 “Godine 1348. dana 21. ožujka. Ja Lena kćer Nikole de Mençe činim svoju prvu i posljednju oporuku; želim da Maroje, moj brat, ima svu korist i dijelove što ih imam po ocu i majci i neka su sve stvari njegove, te da nitko to ne može smatrati upitnim; i ono što se daje za dušu moju neka je po volji mog brata Maroja; za desetinu i primiceriju [neka budu] tri perpera. Ja svećenik Laurencije sam svjedok. Ja Pale di Pischurar sam svjedok.” TN 10-1, sv. 5, fol. 24.

*vignera da Narente chel (!) se paga et se avançasse alcuna cosa che se deia alla muyer mia. Item de me dare lo ço e d'isula de Beloslava yperperi VI et grossi V, che li inprestai; aço casa I de ligname con tuta massaria che sia [†]per dota[‡] ala mia muyere che aço in dota yperperi L.*⁵¹

Istina, oporuke 13. i 14. stoljeća općenito su znatno šturije od oporuka iz kasnijih razdoblja,⁵² pa bi i to dijelom mogao biti razlog kratkoće velikog broja ovih oporuka. Međutim, neke oporuke iz razdoblja Crne smrti ipak su svojim opsegom nadilazile prosječnu dužinu onodobnih oporuka.⁵³ Autori ovih podužih oporuka odreda su bili bogatiji stanovnici grada – plemenita i neplemenita roda – koje je epidemija iznenadila, te su u strahu da umru oporučno pokušavali zaokružiti svoje nesvršene poslove.⁵⁴ Činjenica, da je razlog povećanog opsega ovih oporuka bilo prije svega oporučno svršavanje poslovnih odnosa samo dodatno govori o strahu oporučitelja da će ih smrt preduhitriti prije no što pozavršavaju svoje ovozemaljske poslove. A umrijeti nezavršivši svoje ovozemaljske obveze, smatralo se krajnje neodgovornim i nekršćanskim.⁵⁵

Nadalje, činjenica da jednom dijelu oporuka, kao na primjer gore navedenoj oporuci Čure kćeri Matije de Duçi, nedostaje inače gotovo redoviti legat desetine (*per decima et primicia*) samo još dodatno govori o strahu i velikoj žurbi ovih oporučitelja.⁵⁶



Jednako tako, relativno mali broj oporuka s legatima u kojima se izričito navodi da su za “spas

⁵¹ TN 10-1, sv. 5, fol. 106'.

⁵² O tome vidjeti npr: Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER, “Na razmeđu ovog i onog svijeta. Prožimanje pojavnog i transcendentnog u dubrovačkim oporukama kasnoga srednjeg vijeka,” *Otium* 3-4 (1994.): 12 i dalje. Usporediti i npr: *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. 4, u: *Monumenta historica Ragusina* sv. 4, ur. Josip Lučić (Zagreb: HAZU, 1993.), c. 1262-1429.

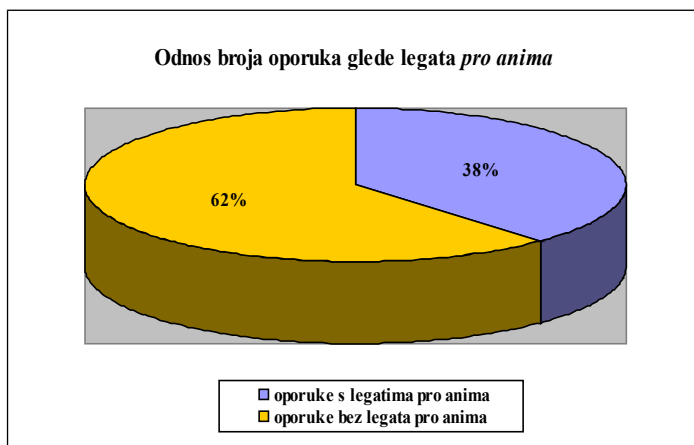
⁵³ TN 10-1, sv. 5, fol. 9-10', 17'-19, 21'-24, 35-36, 49-51, 56-57, 66'-68, 69-70, 74-75, 79-89', 97-98'.

⁵⁴ O tome detaljnije vidjeti nešto dalje, gdje se raspravlja o oporukama koje sadrže legat o dugovanjima.

⁵⁵ O tome detaljnije vidjeti: Philippe ARIÈS, *Eseji o istoriji smrti na zapadu – od srednjeg veka do naših dana* (Beograd: Pečat, 1989.), 36-50; JANEKOVIĆ RÖMER, “Na razmeđu ovog i onog svijeta ...”, *passim*.

⁵⁶ Omjer apsolutnih brojeva za ovaj grafikon iznosi 228 / 83. Grafikon je načinjen na osnovu podataka iz petog sveska arhivske serije *Testamenta notariae*. Valja napomenuti da pitanje desetine u srednjovjekovnom Dubrovniku do danas nije u potpunosti obrađeno. Iako prevladava mišljenje da se u Dubrovniku desetina nije plaćala (Kosta VOJNOVIĆ, “Crkva i država u dubrovačkoj republici – prvi dio” *Rad JAZU* 119 (1893.): 37), mislim da ta konstatacija u potpunosti ne stoji, jer je legat decima et primicia gotovo redovit u srednjovjekovnim dubrovačkim oporukama.

duše” može se činiti neobičnim.⁵⁷ Naime, normalno bi bilo očekivati da se u vremenu velikog pomora većina oporučitelja brinula za vlastitu dušu i njen prijelaz na drugi svijet. Međutim, legati s izričitom klauzulom *pro remedio anime* ipak nisu bili tako brojni, iako su oporučna darivanja crkvenim institucijama i osobama, legati za hodočašća i legati za služenje svetih misa bili vrlo brojni.⁵⁸ Svi navedeni tipovi legata inače su najčešće bili namijenjeni upravo za “spas duše”, pa izostanak formule *pro remedio anime* / *pro anima* dodatno upućuje na veliku žurbu u kojoj su se našli oporučitelji i oni koji su oporuke zapisivali.



Da bi se pokušali na neki način iskupiti i time (nadali su se) možda izbjeći Crnoj smrti ili pak udobrovoljiti Svevišnjeg koji je poslao ovu moriju na njih, mnogi su bogato darivali crkvene institucije, često im zaviještajući svoje pokretnine i nekretnine. Tako primjerice postolar Bratan, u strahu da će zbog njegovih grijeha pošast uzeti živote njegovih najbližih, daruje svoju kuću dubrovačkim dominikancima.⁵⁹

Valja napomenuti da su oporučna darivanja Crkvi i inače uobičajena pojava ne samo u srednjovjekovnom Dubrovniku. Naime, mogućnost otkupa grijeha od 13. stoljeća dovela je do svojevrstne "trgovine" s Bogom u kojoj je Crkva bila jedini mogući posrednik, koji je to posredništvo znao dobro unovčiti.⁶⁰ No, neki od onovremenih darova Crkvi čine mi se izvanredno veliki. Naime, i usporedba novčanih legata crkvenim institucijama u razdoblju prije epidemije i tijekom epidemije pokazuje u prosjeku znatan porast novčanih iznosa u korist Crkve.⁶¹ Možda se iz tih darovanja Crkvi može naslutiti pojačana pobožnost – najvjerojatnije potaknuta silnim pomorom koji je svakodnevno odnosio brojne živote. Tako Angelo de Liticia daruje dubrovačkim franjevcima jednu od svojih kuća, ali uz uvjet da je ne smiju prodavati, te da moraju moliti za njegovu dušu.⁶² I Šime de Resti jednako ostavlja svakom ženskom samostanu po 2 perpera da redovnice mole za njegovu dušu, a uz isti uvjet

57 Omjer apsolutnih brojeva za ovaj grafikon iznosi 115 / 188. Grafikon je načinjen na temelju podataka iz petog sveska arhivske serije Testamenta notariae.

58 Vidjeti grafikone o darovanjima crkvenim institucijama, svetim misama i za hodočašća.

59 ... *che deno la mitate de la casa che in lo terreno de Melita che sia al mie rede et alla mia vxor Brate et che debia dar la qual mitate sira de lo la dede mise ali frar predicatori ... et se per le peccade morisse la mia vxor et la mia rede (cassatum: deue) che devese sir tota la casa alli frar predicatori ...* TN, 10-1, sv. 5, fol. 99.

60 JANEKOVIĆ RÖMER, “Na razmeđu ovog i onog svijeta ...”, 8 i dalje.

61 Usporediti: LADIĆ, *Urban last wills*, 264-270.

62 ... *la casa predicta sia dana alo conuento deli frari minori prope cualmente (?) con questa condictione che nola possa vender ne donare ne cambiare ne vendere per modo ne per ingegno se no atorle lofitto dela dicta casa et pargare (!) Dio per anima mea ...* TN, 10-1, sv. 5, fol. 2'-3.

daje i po 12 groša siromašnim svećenicima.⁶³ Štoviše, Maria i Paskvo de Resti u svojoj zajedničkoj oporuci nalažu da se u njihovu vinogradu kod Stona sagradi crkva u čast Gospodina i svete Marije,⁶⁴ a mnogi drugi čak su sve svoje davali Bogu,⁶⁵ tj. Crkvi. Vjerojatno iz tog razloga – pojačanog i pretjeranog darivanja Crkve – dubrovačke vlasti u listopadu donose odluku o preispitivanju tih darovanja Crkvi.⁶⁶

Vezano uz oporučna darovanja Crkvi, valja napomenuti da dosadašnja literatura o Crnoj smrti iznosi suprotan stav, tj. da su darivanja Crkvi tijekom epidemije bila manja nego obično.⁶⁷ Međutim, na osnovi iščitanih oporuka, mislim da takva tvrdnja ne stoji, jer se ni po čemu tako nešto ne može zaključiti. Dapače, u pojedinim oporukama darivanja crkvenih institucija i osoba su izuzetno visoka – poglavito legati koji se daju za pjevanje misa i pokoj duše (*pro anima*).⁶⁸ Osim toga, analiza srednjovjekovnih oporučnih darovanja iz pobožnosti u dalmatinskim gradovima također pokazuje porast ovakvih legata u razdoblju epidemije Crne smrti i nakon nje.⁶⁹

S druge strane, mali dio oporuka uopće ne sadrži legatate za crkvene institucije i osobe. Budući je većina tih oporuka ionako vrlo kratka, a dobrom dijelu nedostaje i datum sastavljanja oporuke, mislim da se može s razumnom sigurnošću pretpostaviti da se tu radi o oporukama koje su pisane “u zadnji čas”, odnosno u velikoj žurbi i strahu da oporučitelj ne premine prije no što izrazi svoju posljednju želju o ovozemaljskim dobrima. Naime, načiniti oporuku značilo je u srednjovjekovnom svijetu na neki način izvršiti svoju kršćansku dužnost i pravilno se oprostiti od ovoga svijeta.⁷⁰ Iako je smrt i u srednjem vijeku bila u krajnjoj liniji vrlo osobna stvar, srednjovjekovna kršćanska društva od smrti su ipak stvorila i dio javnog života, u kojem su postojala više ili manje jasna pravila, kasnije objedinjena pod imenom *ars moriendi*.⁷¹ To nije bio kult smrti, jer je srednjovjekovni čovjek vjerovao da je smrt samo prijelaz u novi život. Smrtni čas je zapravo trenutak borbe između Dobra i Zla za dušu samrtnika, a u toj situaciji on i ostali prisutni samo su subjekti koji mogu pomoći silama Dobra da spase njegovu dušu. U tom svjetlu valja promatrati i srednjovjekovnu društvenu solidarnost, kada zajednica ispraća svog člana u novi život i pomaže mu.⁷²

63 *Ancora dea se ali V monasteri che sono in Ragusi de monage a chascheduno a perperi II per monastero che preghe dio per l'anima mia. ... Ancora vollio che se dia perperi X et sparçese, lor a quante sera, començando dala batessa et così se dia dniato a tucte quante, ad una tanto all'altra che preghi dio per mi ... Ancora vollio che se debia dare a preuedi poueri a vinti a grossi XII. per çaschuno che preghe dio per anima mia...* TN, 10-1, sv. 5, fol. 9'.

64 *... Mo (!) ordio io Pasqua per l'anima (cassatum: mia) nostra che sia facta la clesia nela uigna mia in Stagno al onor de Dio et de santa Maria...* TN, 10-1, sv. 5, fol. 56.

65 Vidjeti npr.: TN, 10-1, sv. 5, fol. 72', 94, 110 itd.

66 *Monumenta Ragusina* sv. 2, 47.

67 DINIĆ, “Uticaj kuge ...”, 13.

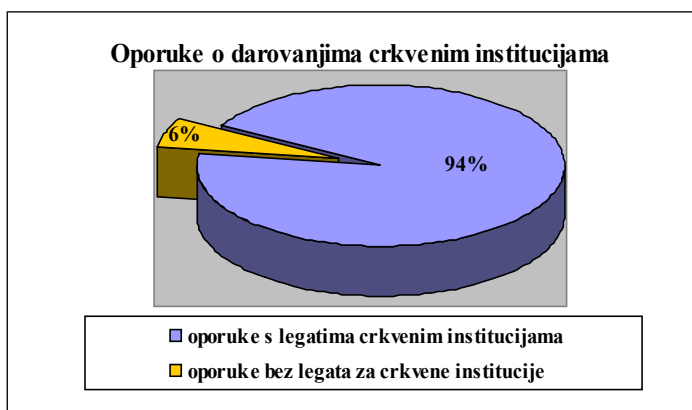
68 Vidjeti grafikone o legatima crkvenim institucijama i za hodočašća.

69 Vidjeti i: LADIĆ, *Urban last wills*, 213-229 i passim.

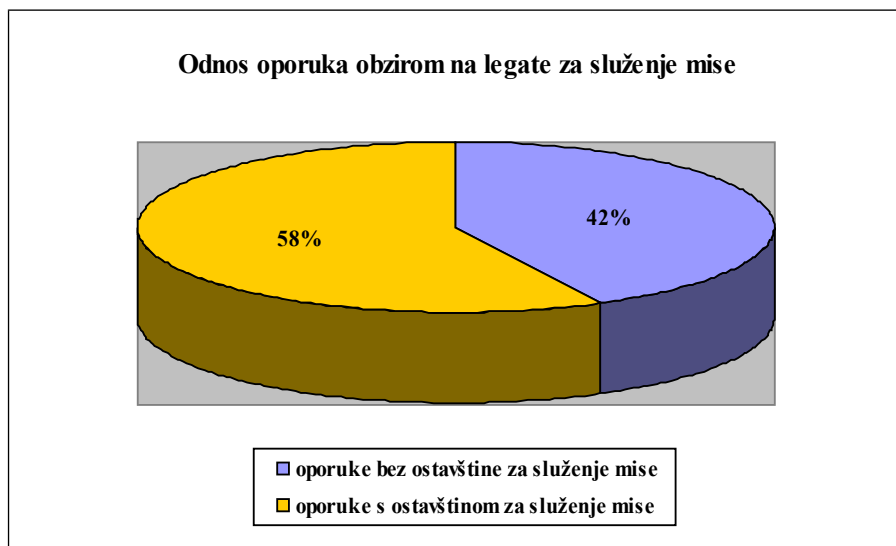
70 JANEKOVIĆ RÖMER, “Na razmeđu ovog i onog svijeta ...”, 5-6.

71 O tome detaljnije vidjeti npr.: ARIÉS, *Eseji*, 25-28 i 39-42.

72 JANEKOVIĆ RÖMER, “Na razmeđu ovog i onog svijeta ...”, 5 i dalje.



Među legatima crkvenim osobama i institucijama jedni od najzanimljivijih su oni koji se direktno tiču spasa vlastite duše (*pro remedio anime*).⁷³ U razdoblju epidemije koja nije birala žrtve, za očekivati je da se je svatko našao zabrinutim za vlastitu dušu. Mnogi su svoje umišljene ili stvarne grijehе htjeli iskupiti i udobrovoljiti Svevišnjeg plaćanjem liturgijskog obreda. Stoga ne čudi da većina oporuka sadrži upravo takve legate.⁷⁴ Štoviše, ako se usporedi broj sačuvanih legata za služenje Božje službe iz razdoblja ove epidemije s brojem istovrsnih legata u ranijim razdobljima, postaje jasnije koliki je strah zavladao u Dubrovniku s pojavom Crne smrti.⁷⁵ Upravo isti obrazac rasta donacija crkvenim osobama i institucijama može se uočiti i u onovremenim talijanskim gradovima.⁷⁶



Odredbe o služenju liturgijskog obreda vrlo su česte u srednjovjekovnim dubrovačkim oporukama, a broj plaćenih misa nerijetko se penjao i na nekoliko stotina. Međutim, tijekom ove epidemije pojedinci su (vjerojatno u ovisnosti od svojih mogućnosti) oporučno određivali i znatno veći

⁷³ Glede pitanja legata vezanih uz spas duše vidjeti: LADIĆ, *Urban last wills*, passim; COHN Jr., *The cult of remembrance*, passim.

⁷⁴ Omjer apsolutnih brojeva za ovaj grafikon iznosi 130 / 176. Grafikon je načinjen na osnovu podataka iz petog sveska arhivske serije *Testamenta notariae*.

⁷⁵ Za razdoblje druge polovice 13. stoljeća u sačuvanim oporukama svega je 80-tak legata ovoga tipa. Usporedi: LADIĆ, *Urban last wills*, 357-358.

⁷⁶ Usporediti: COHN Jr., *The cult of remembrance*, 34-37, 205-211.

broj misa, čak i do nekoliko tisuća.⁷⁷ Tako, Draxe de Litičia, žena Angela de Litičia, zaviješta novac za čak četiri tisuće misa:

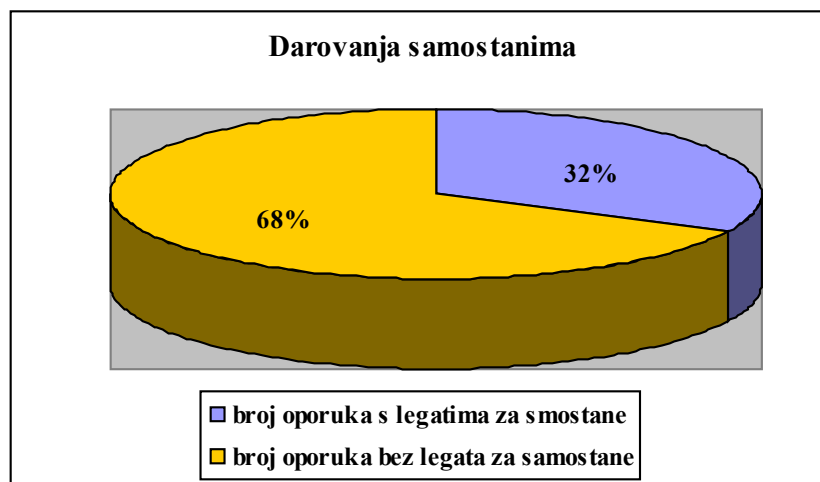
Ancora sia dato IIII^M messe per anima mea, sia dato prima a frati minori messe mille, a frati predicatori messe V^c, ali monaci prevedi messe CC, a frati d'Axa messe II^c, allo monastero de Peclina messe L et messe M a tucti li prevedi della terra.⁷⁸

Neki su čak oporučno ostavljali novac za liturgiju ne samo za svoju dušu nego i za duše svoje rodbine. Tako Tise de Sorente u svojoj oporuci moli svoje epitrope da se pobrinu za mise za dušu njezina oca:

... debiate a dare a cantar messe M al'Lacruma per l'anima mia e delo mio pare ... ancora dati a cantar messe M alli fra (!) minori, et ali frari predicatori dati a cantar messe M, a sancta Maria grande date a cantar messe M ...⁷⁹

Isti takav obrazac porasta darovanja za služenje liturgijskih obreda tijekom epidemije Crne smrti uočljiv je i u gradskim zajednicama sjeverne Italije.⁸⁰ Ovakva distribucija i porast legata za služenje svetih misa, mislim da vrlo jasno ukazuje na porast pobožnosti tijekom epidemije.

Ako se pokuša detaljnije sagledati ova darovanja crkvenim ustanovama mogu se uočiti zanimljivi odnosi. Tako recimo svega trećina oporuka sadrži legate točno određenim samostanima,⁸¹ što – ako se uspoređi s ranijim grafikonom darovanja crkvenim institucijama – samo dodatno svjedoči o užurbanosti oporučitelja; vjerojatno u strahu od prebrze smrti.



Samostani koji su najviše bili darivani svakako su bili dominikanski i franjevački, koji su

⁷⁷ TN 10-1, sv. 5, fol. 1-2, 2'-4', 4'-5', 5'-7, 8-8', 13-13', 17-17', 17'-19, 25', 25'-26, 33-33', 42'-43, 43'-44, 44-44', 45', 47'-48, 51-51', 52', 57-57', 57'-58, 59', 60-60', 61'-62, 64-65, 66'-68, 69-70, 70'-71, 71'-72, 73-73', 76-76', 76'-77, 79, 85', 86-86', 89'-90, 90', 101-101', 102, 103, 104', 107-107', 113-113', 129.

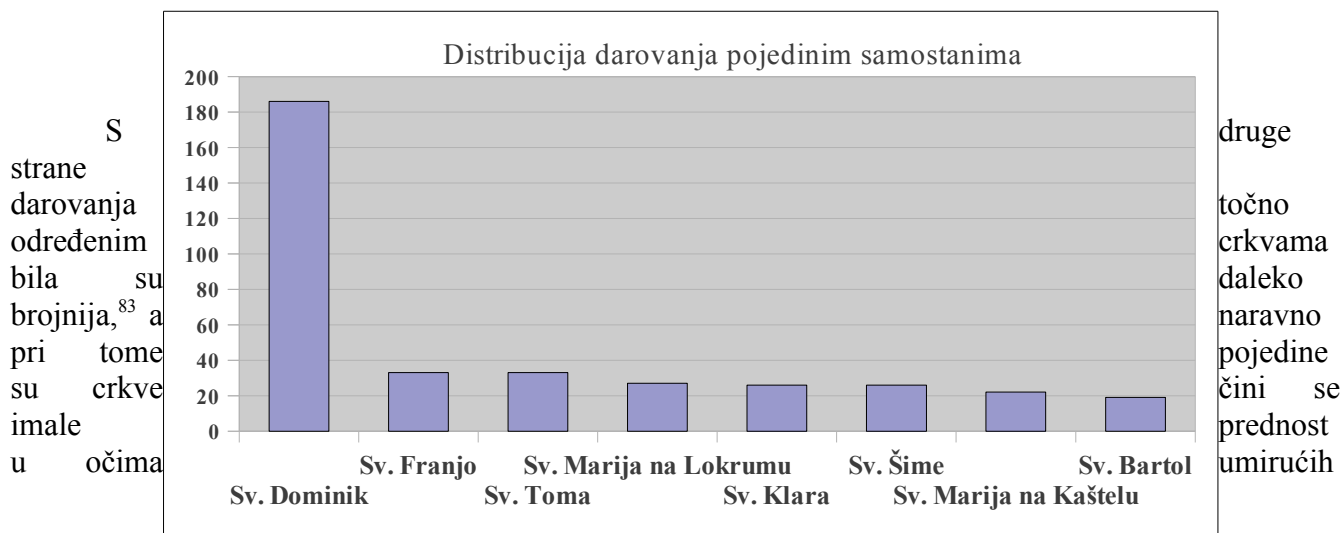
⁷⁸ "Također neka se daje 4000 misa za moju dušu; neka se prvo daje maloj braći tisuću misa, braći propovjednicima 500 misa, samostanskim svećenicima 200 misa, bratimima na Daksi 200 misa, samostanu na Peklinama 50 misa i tisuću misa svim svećenicima u distriktu". TN 10-1, sv. 5, 4'-5'.

⁷⁹ "... morate dati pjevati tisuću misa na Lokrumu za dušu moju i [dušu] moga oca ... također dati pjevati tisuću misa u Male braće i braći propovjednicima dati pjevati tisuću misa, u svetoj Mariji velikoj dati pjevati tisuću misa ...". TN 10-1, sv. 5, 13-13'.

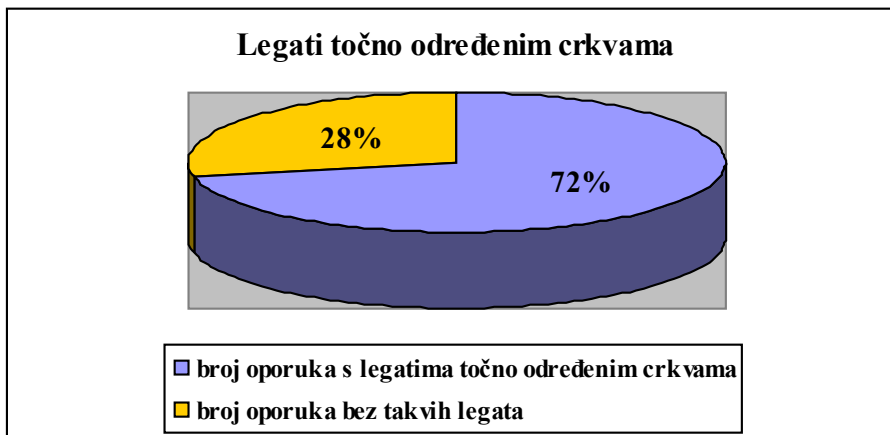
⁸⁰ Usporediti tablice u: COHN Jr., *The cult of remembrance*, 208-209.

⁸¹ Omjer apsolutnih brojeva za ovaj grafikon iznosi 100 / 211. Grafikon je načinjen na temelju podataka iz petog sveska arhivske serije *Testamenta notariae*.

uostalom bili i najveći muški samostani u gradu. No čini se da je naklonost oporučitelja bila na strani propovjedničke braće jer su legati dominikanskom samostanu bili uvelike brojniji.⁸² Osim toga, iz grafikona se može jasno vidjeti da legati franjevcima nisu pretjerano odskakali iz obrasca darivanja samostanskim zajednicama dok to u slučaju propovjedničke braće ne možemo reći. Razloge takvoj distribuciji možemo samo više ili manje pouzdano predmnijevati, no možda se iza toga krije i onodobna veća popularnost dominikanskog reda. Ipak za definitivne zaključke toga tipa trebalo bi napraviti detaljnija istraživanja svakodnevnog života i oporučnih legata srednjovjekovnih Dubrovčana.



oporučitelja. Crkva koja se najčešće darivala bila je svakako katedralna crkva Sv. Marije Velike, a relativno brojna bila su i darovanja crkvi sv. Vlahe.⁸⁴



Relativno brojna bila su i darivanja raznim bratovštinama.⁸⁵ Bratovštine u srednjovjekovnim

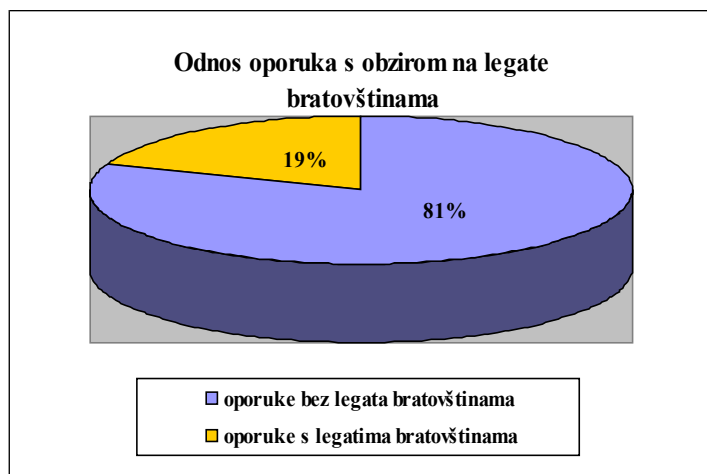
82 Omjer apsolutnih brojeva za ovaj grafikon iznosi Sv. Dominik 186, Sv. Franjo 33, Sv. Toma 33, Sv. Marija na Lokrumu 27, Sv. Klara 26, Sv. Šime 26, Sv. Marija na Kaštelu 22, Sv. Bartol 19. Grafikon je načinjen na temelju podataka iz petog sveska arhivske serije *Testamenta notariae*.

83 Omjer apsolutnih brojeva za ovaj grafikon iznosi 223 / 88. Grafikon je načinjen na temelju podataka iz petog sveska arhivske serije *Testamenta notariae*.

84 Legati sv. Mariji Velikoj spominju se u 128 oporuka, sv. Vlaha u 100, sv. Mariji na Kaštelu u 46, dok su darovanja drugim crkvama znatno rjeđa – izuzevši naravno samostanske crkve Sv. Franje i Sv. Dominika, no u ovim analizama ta darovanja promatrana su kao legati samostanima.

85 Omjer apsolutnih brojeva za ovaj grafikon iznosi 247 / 59. Grafikon je načinjen na temelju podataka iz petog sveska arhivske serije *Testamenta notariae*.

društvima imale su prije svega karitativnu ulogu u pogledu zbrinjavanja svojih bratima i njihovih obitelji u slučaju kakve nesreće. No, osim toga bratovštine su imale i vjerski karakter.⁸⁶ U vremenima opće nesigurnosti, kao što je bilo ovo razdoblje velike epidemije, bratovštine su uvelike pomagale svojim bratimima po pitanju sahrane, brige oko njihovih obitelji, pri čemu je u prvi plan iskakala karitativna djelatnost ovih vjersko-laičkih organizacija. Imajući na umu da upravo u doba epidemije vrlo često nije bilo ljudi koji bi htjeli sahraniti preminuloga, ova darovanja bratovštinama vjerojatno su u očima oporučitelja bila zalog sigurnosti da će ih netko htjeti sahraniti. Upravo iz tih razloga ne treba čuditi da zamjetan broj oporuka sadrži legate bratovštinama. Vrlo sličan udio zastupljenosti darivanja bratovštinama (14 %) uočljiv je i u onovremenim talijanskim gradovima, što dodatno govori o usporedivosti dubrovačkih oporuka s oporukama iz drugih onovremenih gradova.⁸⁷



Tako Matej Trogiranin (*Matheo Tragurino*) ostavlja novčane iznose za nekoliko bratovština: po 3 perpera bratovštinama sv. Vlaha i flagelanata, a bratovštinama sv. Marka, postolara, sv. Ivana i sv. Andrije po 12 groša.⁸⁸ I Cvjetan Draganov (*Cuetan de Dragano*) ostavlja novčane iznose za nekoliko bratovština.⁸⁹ Jesu li ova dvojica uistinu bili članovi svih bratovština kojima su oporučivali novac teško je reći, ali je malo vjerojatno. Čini se vjerojatnijim da su si višestrukim darivanjima htjeli osigurati dostojan posljednji ispraćaj.⁹⁰ Drugi su, pak, u oporučnim ostavštinama bratovštinama bili nešto određeniji. Tako Rusa *de Cucte* ostavlja bratovštini flagelanata 4 perpera za milosrđe i još 4 za svijeće

86 O bratovštinama u srednjovjekovnoj Europi ukratko vidi: LE GOFF, *Civilizacija*, 404-405; SWANSON, *Religion and Devotion*, 116-122; Mihovil BOBOVIĆ, *Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Vrbniku* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1975.), 8-15. O dubrovačkim srednjovjekovnim bratovštinama vidjeti npr.: Vinko FORETIĆ, "Dubrovačke bratovštine," *Časopis za hrvatsku povijest* 1-2 (1943.): 16-33; Kosta VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj* (Zagreb: JAZU, 1899.), passim.

87 COHN Jr., *The cult of remembrance*, 34-37, 64.

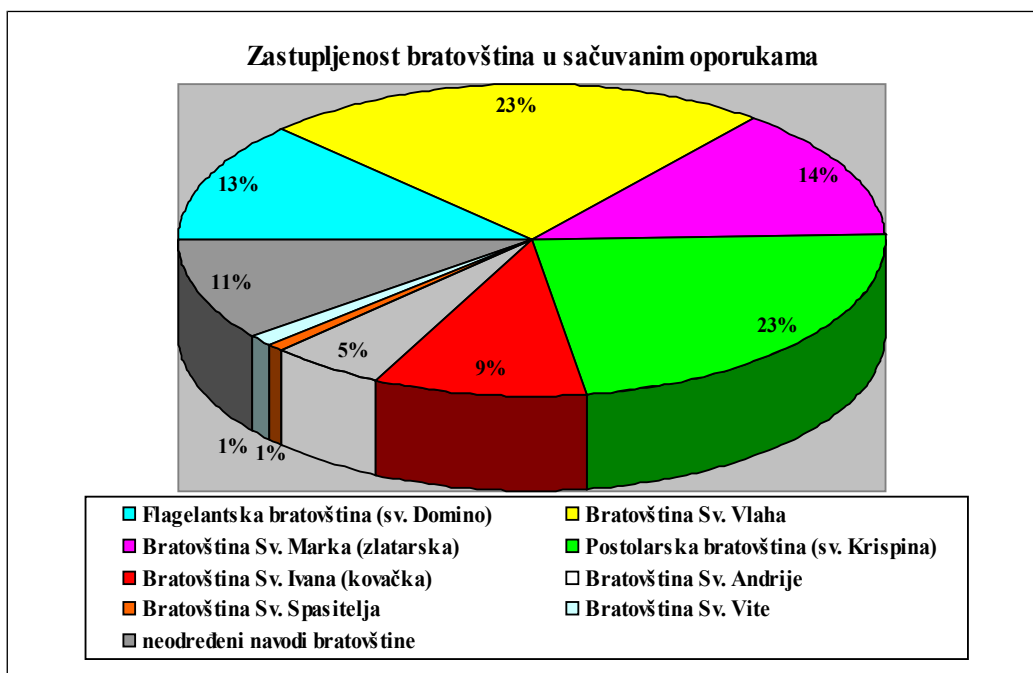
88 ... *Item vollo che sia dato alla fratillia delli battetori perperi III, et alla fratillia de sancto Blasio perperi III, et alla fratillia de sancto Marcho grossi XII, et alla fratillia de li caligar grossi XII, et alla fratillia de sancto Čoane grossi XII, et alla fratillia de sancto Andrea grossi XII.* ... TN, 10-1, sv. 5, fol. 14.

89 ... *Item vollio che sia dato alla fratillia de santo Johanne ducato Io. Item alla fratilla de santo Blasio grossi XII. Item alla fratillia de santo Marco grossi XII. Item ala fratillia deli batetori grossi XII. Item ala fratillia de li calegari grossi XII. Item ala fratillia de santo Andrea grossi XII.* ... TN, 10-1, sv. 5, fol. 74'.

90 Nešto o tome vidi u: DINIĆ, "Utica j kuge ...", 12-13. Lijep primjer je i oporuka svećenika Ivana (dom Givanne fiol de Stançe de Botolin) koji vrlo jasno kaže da novac ostavlja bratovštini flagelanata i povrh toga novac onim bratimima koji će ga nositi na posljednjem ispraćaju (... *Item vollio che se debia dare alla fratillia deli bactedori grossi XII, per la tomcha grossi XII in che me portaro.* ...) TN, 10-1, sv. 5, fol. 129'.

– vjerojatno za pokoj njene duše.⁹¹ Jednako tako, Jakov *de Glavato* ostavlja bratovštinskom svećeniku novac za dvije mise.⁹² Upravo takvi legati svjedoče da se dobar dio građana u proljeće 1348. našao prilično uplašen činjenicom da mogu iznenadno umrijeti i pritom ostati bez dostojnog posljednjeg ispraćaja.

Između bratovština koje se navode u ovim oporukama najčešće se spominje ona posvećena patronu grada, sv. Vlahu. Gotovo jednako je zastupljena i postolarska bratovština (*fratillia / scola deli calegari*), a nešto manje je bila darivana zlatarska bratovština sv. Marka. Ovakva distribucija ostavština bratovštinama ne treba pretjerano čuditi, jer se radi o jednim od najstarijih dubrovačkih bratovština.⁹³ Osim ovih, u samom vrhu po zastupljenosti je i flagelantska bratovština koja se u Dubrovniku spominje još u 13. stoljeću. Potom, kao što se vidi iz grafikona, slijede kovačka bratovština sv. Ivana, te bratovština sv. Andrije. Ostale bratovštine koje se poimence spominju, čini se da su neznatno darivane.



Brojnost darivanja pojedinoj bratovštini u svakom slučaju govori o njihovom utjecaju i razini sigurnosti koju su pružali svojim bratimima i oporučiteljima. No, među tim bratovštinama mislim da je zanimljivo izdvojiti onu sv. Domina, tj. bratovštinu bičevalaca, koja se tijekom epidemije vrlo često pojavljuje i u drugim dijelovima Europe. Iako je iz grafikona jasno vidljivo da je flagelantska bratovština bila prilično cijenjena u Dubrovniku, arhivska građa ipak ne otkriva ništa detaljnije o njihovu djelovanju. Jesu li dubrovački bičevaoci tijekom epidemije izvodili nastupe javnog pokajanja i otkupljenja grijeha, kao što je bio čest slučaj drugdje, teško je reći, no nije nimalo nevjerojatno. U svakom slučaju, ako je i bilo takvih aktivnosti, dubrovačke vlasti su ih tolerirale, jer, po svemu sudeći, u njima nisu vidjele nikakvu prijetnju općem poretku. Naime, spominjana odredba Velikog vijeća od 19. siječnja 1348. o pokušajima sprečavanja širenja epidemije na Šipanu, između ostaloga daje slobodu

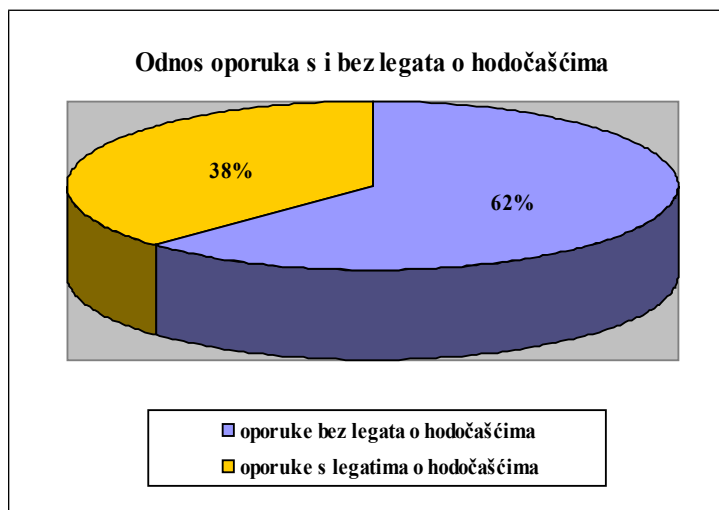
91 ...*che se debia dare ala fratillia delli frustadori a perperi IIII per la caritade per candele perperi IIII* ... TN, 10-1, sv. 5, fol. 8'.

92 ...*alla fratillia deli calegari grossi XII* ... *Et a dom Dimitri de la scola yperperi II per mese*... TN, 10-1, sv. 5, fol. 81'.

93 FORETIĆ, "Dubrovačke bratovštine", passim. Valja napomenuti, iako Foretić navodi ove bratovštine kao jedne od najstarijih, o njima se još uvijek ne zna puno, tako da brojna pitanja vezana uz djelatnost bratovština (poglavito u 14. stoljeću) još uvijek ostaju otvorena.

knezu da organizira procesije i druge kultne aktivnosti u cilju udobroavljanja Svevišnjeg.⁹⁴ Treba li u tome možda tražiti traga i flagelantskim aktivnostima, teško je reći, no nije nemoguće, ako se uzmu u obzir da su u drugim dijelovima Europe tijekom epidemije zabilježene flagelantske aktivnosti.⁹⁵

Mnogi od oporučitelja na različite načine su svojom posljednjom željom htjeli “izravnati račune” s ovim svijetom, bilo poravnavanjem svojih dugovanja, bilo pokušajem otkupa vlastitih grijeha. Jedan od “učinkovitih” načina da se otkupe grijesi i “očisti duša” svakako su bila hodočašća.⁹⁶ Stoga su mnogi Dubrovčani, u nadi da će tako olakšati vlastitu dušu oporučno ostavljali novčana dobra i predmete kako bi netko drugi u njihovo ime pošao na sveto hodočašće.⁹⁷ Kao što sačuvane oporuke svjedoče, najčešće odredište hodočasnika tih godina bio je Rim.⁹⁸ Ovo ne treba čuditi, jer je 1350. bila jubilara godina, u kojoj su mnogi vjernici planirali posjetiti sveti grad. Nešto manje popularni bili su Monte Sancti Angeli u Apuliji i sv. Nikola u Bariju,⁹⁹ koji su, vjerojatno zbog svoje blizine, bili interesantni i hodočasnici iz drugih obližnjih gradova poput Kotora.¹⁰⁰



Jednako tako, zanimljivo je analizirati oporučne ostavštine onovremenog svećenstva. Međutim, među sačuvanim oporukama svega se sedam njih može atribuirati onovremenim dubrovačkim svećenicima: don Martinu¹⁰¹ iz Svetog Stefana, dom Dimitriju,¹⁰² don Petru de Volcaso,¹⁰³ don Sergiju de

94 ... *Insuper possit expendere de avere comunis pro faciendo fieri processiones et lentanias opere misericordie et laudis, supplicando Domino Deo et Virgini Marie et aliis sanctis et sanctabus et omne aliud opus ad cultum et reverentiam omnipotentis Dei pro impetrando misericordiam suam ... Monumenta Ragusina sv. 2, 11.*

95 O tome detaljnije vidjeti u poglavlju o historiografiji i: ZIEGLER, *The Black Death*, 85-111; BERGDOLT, *La peste nera*, 164-183.

96 O hodočašćima u srednjem vijeku vidjeti npr.: SWANSON, *Religion and Devotion*, 165-168 i 191-206; O hodočašćima na istočnoj-jadranskoj obali vidjeti npr.: Josip KOLANOVIĆ, “Prilog povijesti Šibenskih hodočašća u kasnom srednjem vijeku,” *Croatica christiana periodica* 9 (1982.): 13-36; Zoran LADIĆ, “Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća,” *Croatica christiana periodica* 32 (1993.): 17-31; JANEKOVIĆ RÖMER, “Na razmeđu ovog i onog svijeta ...”, 9; Zoran LADIĆ, “O najstarijim hodočašćima iz Kotora,” *Croatica christiana periodica* 41 (1998.): 117-122; LADIĆ, *Urban last wills*, 338-367.

97 Omjer apsolutnih brojeva za ovaj grafikon iznosi 191 / 115. Grafikon je načinjen na osnovu podataka iz petog sveska arhivske serije *Testamenta notariae*.

98 U analiziranim oporukama od 192 spomena hodočasničkih mjesta Rim se navodi 80 puta.

99 U analiziranim oporukama od 192 spomena hodočasničkih mjesta Monte Sancti Angeli navodi se 43 puta, a sv. Nikola u Bariju 33 puta.

100 Usporediti: LADIĆ, *Urban last wills*, 364; LADIĆ, “O najstarijim hodočasniciima iz Kotora”, 121.

Cučeta,¹⁰⁴ don Klement de Obrath,¹⁰⁵ dom Čori¹⁰⁶ i dom Đivi¹⁰⁷. Većinu svojih legata ovi dubrovački svećenici ostavili su Crkvi i svećenstvu, ostavljajući naravno i pojedine legate za svoju posluđu¹⁰⁸ i rodbinu.¹⁰⁹ No, zanimljivo je da se iz ovih oporuka može vidjeti da su svoje liturgijske knjige darivali svojim kolegama ili pak ostavljali novčana sredstva da se takve knjige kupe. Tako don Martin nalaže da se kupi svećeniku Tomi *uno brivial che li se non costa plu de cuchati VII et grossi VI*, uz uvjet da rečeni moli za dušu don Martina.¹¹⁰ Jednako tako, spomenuti don Petar de Vocaso određuje *che se dea lo libro de messa e de bacičar a dom Drago de Scočilcha*,¹¹¹ a dom Čore je ostavio *a dom Giue la mia cocta et lo liuro (!) de bacičar. Item a dom Rucho lago uno altro libro de bacičar, lo nouo non legato*.¹¹²

No jednako tako iz ovih svećeničkih oporuka može se doći i do pomalo "kompromitirajućih" podataka. Naime, budući su ovi svećenici, u strahu od prenapete smrti, žurno raspodijelili svoja materijalna dobra tu se između legata rodbini mogu naći i oporučna davanja njihovoj vanbračnoj djeci. Tako je don Sergije de Cučeta ostavio veći dio svoje imovine svom sinu Vlasi.¹¹³ Da li je umirući svećenik ovime svjesno potvrdio svoje očinstvo ili mu je to promaklo u hitnji da što prije raspodijeli svoja dobra, tek možemo predmnijevati.

Iz svega navedenog mislim da iz analize dijela sadržaja sačuvanih oporuka postaje prilično jasno da je Crna smrt prouzročila veliki strah za vlastitu dušu i njezin spas među svim Dubrovčanima, te izazvala neku vrst pojačane pobožnosti koja se reflektirala kroz oporučne legate. No, osim sadržaja, i forma dobrog dijela sačuvanih oporuka posredno otkriva užurbanost i strah njihovih oporučitelja. Iako su sačuvane u kodeksu koji su ispisivale tri osobe, mnoge oporuke prilično su nečitke i neujednačeno pisane, što govori o tome da ih prepisivači nisu mogli pravilno iščitati ili pak da su i oni sami bili u žurbi prilikom upisivanja.¹¹⁴ Jednako tako, moguće je da su neke od oporuka bilježene na osnovi usmenog iskaza svjedoka.¹¹⁵

101 TN, 10-1, sv. 5, fol. 15'-16.

102 TN, 10-1, sv. 5, fol. 33'.

103 TN, 10-1, sv. 5, fol. 88.

104 TN, 10-1, sv. 5, fol. 99'-100.

105 TN, 10-1, sv. 5, fol. 100'-101.

106 TN, 10-1, sv. 5, fol. 116.

107 TN, 10-1, sv. 5, fol. 129-129'.

108 *Vollio et ordino che omni mea massaria et lo lecto piçolu (!) et grande poco et multo uollio che sia de Milla mia seruicial ...* (TN, 10-1, sv. 5, fol. 99'). ... *Item habeo aliam massariam minutam de domo de quibus dent Visseme que fuit famulla mea, vna matarassi et vna sclauina et alie res ...* (TN, 10-1, sv. 5, fol. 101)

109 Vidjeti npr. oporuku dom Dimitrija: *Item alo frare mio Pasche perperi XXX e tute arme che trouara in casa e masaria de chosina ... Anchora lago a Pasche frare mio la chasa mia con qucla condiçione chela aço io lago lo leto e lo briual a Mare che faça I gonella persa. Anchora lago alo pare mio perperi X...* (TN, 10-1, sv. 5, fol. 33').

110 TN, 10-1, sv. 5, fol. 16.

111 TN, 10-1, sv. 5, fol. 88.

112 TN, 10-1, sv. 5, fol. 116.

113 ... *cosa mia piçola et granda in casa et fora de casa in Ragusa et fora de Ragusa, et tine (!) et og (!) argano (!) che se podesse trouar, et se nulla morisse vollio che tuto sia de Vlacho fiol mio...* (TN, 10-1, sv. 5, fol. 99').

114 Glede provenijencije ovog kodeksa (*Testamenta notariae*, 10-1, sv. 5), mislim da se radi o onoj bilježnici u koju su prema odredbi od 21. lipnja 1348. morale biti upisivane sve oporuke, a taj posao trebali su obavljati Luka de Lucari, Šime de Resti i Jakša de Giorgio. *Monumenta Ragusina* sv. 2, 29.

115 Iako se iz forme samih oporuka ne može uočiti jesu li neke u registar bilježene na temelju usmenog iskaza, postoje

Činjenica da mnoge sačuvane oporuke više djeluju kao popis neobavljenih poslova i neriješenih dugovanja, nego što imaju oblik posljednje želje oporučitelja, dodatno govori o strahu i užurbanosti koji je zahvatio stanovnike Dubrovnika. Kao što je prikazano analizom nekih legata iz sačuvanih oporuka, mnogi su na raznolike načine tražili osiguranje za “čist izlazak”, ako bi Crna smrt zakucala i na njihova vrata.

Osim toga, u početnim riječima ovih oporuka mogu se uočiti neke manje razlike. Naime, iako oporučitelji najčešće naglašavaju punu svijest prilikom sastavljanja oporuke (*siando sano[a] di mente / bona mente mia*), među oporukama iz razdoblja epidemije istraživač može uočiti da jedan dio oporučitelja svjesno naglašava da su zdrava tijela (*sano corpore*),¹¹⁶ dok drugi izjavljuju da oporuku pišu ležeći u krevetu (*iacendo in lecto*)¹¹⁷ ili pak priznaju da im je bolesno tijelo (*infermo corpore*)¹¹⁸.

Iz ovakvih uvodnih izjava oporučitelja kao da se može iščitati njihov dvojak stav. Dok su se jedni tješili činjenicom da su zdravi i da ih bolest još nije načela, drugi su se mirili sa svojom sudbinom svjesni neumitnosti zadnjega časa. No, i jednima i drugima bilo je sasvim jasno da moraju izaći “čisti” pred lice Svevišnjega koji je na njih poslao dotad nezapamćenu moriju.

Sažetak

Iz analize dijela sadržaja sačuvanih oporuka postaje prilično jasno da je Crna smrt prouzročila veliki strah za vlastitu dušu i njezin spas među svim Dubrovčanima, te izazvala neku vrst pojačane pobožnosti koja se reflektirala kroz oporučne legate. No, osim sadržaja, i forma dobrog dijela sačuvanih oporuka posredno otkriva užurbanost i strah njihovih oporučitelja. Činjenica da mnoge sačuvane oporuke više djeluju kao popis neobavljenih poslova i neriješenih dugovanja, nego što imaju oblik posljednje želje oporučitelja, dodatno govori o strahu i užurbanosti koji je zahvatio stanovnike Dubrovnika. Kao što je prikazano analizom nekih legata iz sačuvanih oporuka, mnogi su na raznolike načine tražili osiguranje za “čist izlazak”, ako bi Crna smrt zakucala i na njihova vrata. Stoga ne čudi da su najzastupljeniji legati bili upravo oni različitim crkvenim institucijama i osobama. Dubrovačko svećenstvo nije odudaralo od takvog obrasca.

posredni dokazi da je takvih slučajeva bilo. Primjerice u oporuci Kalende de Pobrata jasno se kaže da je njegov brat Toma njemu usmeno rekao neke od odredbi svoje oporuke. TN 10-1, sv. 5, fol. 67'.

116 Npr.: TN, 10-1, sv. 5, fol. 72-72', 76'-77', 78-78' itd.

117 Npr.: TN, 10-1, sv. 5, fol. 48'-49', 51-51', 92', 93-93', 110'-111', 119', 122-122', 123, 123', 127', 129-129' itd.

118 Npr.: TN, 10-1, sv. 5, fol. 16-16', 27, 31, 38', 43-43', 45, 51-51', 53'-54', 60-60', 88', 89'-90', 92, 93-93', 101', 105, 107-107' itd.